

TANPINAR’IN SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ROMANINDA ARAFIN YANSIMASI İKİ KARAKTER

REFLECTION OF PURGATORY TWO CHARACTERS IN TANPINAR’S NOVEL, *THE TIME REGULATION INSTITUTE*

Mehmet Şahin YAVUZER*

Öz

Tanpınar’ın sıra dışı kurgusunun ürünü olan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* eserinde, karakterlerin titizlikle işlendiği görülür. Romanın başkarakteri olan Hayri İrdal’ın yanında kurguyu şekillendiren diğer iki karakter, Halit Ayaracı ve Muvakkit Nuri Efendi’dir. Muvakkit Nuri Efendi, bilgeliği, mesleki ahlâkı, iyilikseverliğiyle ön plana çıkar. Buna karşılık, kendi kişisel ihtirasları uğruna her türlü senaryoyu kurup profesyonel bir şekilde insanları bu senaryonun içine dâhil eden Halit Ayaracı, Türkiye’nin yüzünü Batı’ya dönmesi neticesinde gelişen değişim ve Batı’ya benzeme düşüncesini temsil etmektedir. Ancak Batı’ya benzeme düşüncesinde dış görünüş ve taklitten öteye gitmeyen bir çevre üzerine ciddi bir ironi esere yansır. Teknik ve ekonomik gücü elinde tutan Batı, romanda Osmanlı’nın son dönemlerinde cereyan eden olaylarda toplum tarafından hayranlıkla takip edilir. Onlar gibi olma ve onlar gibi yaşama ideali birçok kesimin hayali hâline gelir. Bu algı ve modernizmin getirdiği bazı yenilikler kimi kesimler tarafından fırsata dönüştürülür. Fırsatın tarafı Halit Ayaracı karakteriyle okura yansır. Buna karşılık fırsatçılık yapmayan, tek derdi zamanın somut bir hâle dönüştürülerek insanın hizmetine sunulması amacını güden Muvakkit Nuri Efendi ise Doğu’nun bilge yönünü temsil eder. Halit Ayaracı üzerinden o dönemin devlet erkânında ve zengin muhitte bir karşılığı olan şahısların devletin imkânlarını kendi şahsi çıkarları için nasıl heba ettiği mesajı verilir. Halit Ayaracı, romanda hırslı lider imajını, vitrinde bulunma ve göz alıcılığı, bağımsızlığı, modern çağın getirdiği güç arayışını temsil eden anti-hümanist, kapitalist bir prototipi temsil etmektedir. Muvakkit Nuri Efendi ise tevazunun, iyiliğin, ihtirassızlığın, merhametin sembolüdür. Bilge bir Müslüman imajı verilmektedir. Bu çalışma, Tanpınar’ın Doğu-Batı çatışması üzerine şekillenen Türk toplumunun arafta kalma durumunu yansıtır. Muvakkit Nuri Efendi ve Halit Ayaracı üzerinden gelenek ve modernizme Tanpınar somut bir bakış sunar.

Anahtar Kelimeler: Tanpınar, Halit Ayaracı, Muvakkit Nuri Efendi, gelenek, modernizm

Abstract

In The Time Regulation Institute of Tanpınar, an extraordinary work of fiction the characters are meticulously handled. In addition to Hayri İrdal, the main character of the novel, the other two characters who shape the narrative are Halit Ayaracı and Muvakkit Nuri Efendi. Muvakkit Nuri Efendi stands out for his wisdom, professional ethics, benevolence. By contrast, the transformation that resulted from Turkey turning its face toward the West and the idea of mimicking the West is represented by Halit Ayaracı, who

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Van / Türkiye, yavuzsahin853@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4981-000X

fabricates various scenarios for the sake of his personal goals and professionally involves others in these scenarios. However, a serious irony is reflected in the work on an environment that does not go beyond appearances and imitation in the idea of resembling the West. In the events of the set in the final period of the Ottoman Empire, society looks to the West, which possesses superiority in technology and economy, with admiration. For many portions of the population, the aspiration of living and being like them becomes the dream. Some groups transform this view and some of the advances brought about by modernism into possibilities. The opportunistic aspect of this transformation is reflected to the reader through the character of Halit Ayarç. However, the sensible side of the East is represented by Muvakkit Nuri Efendi, who does not act opportunistically and whose sole purpose is to turn time into a tangible shape and put it to the use of man. The theme of how those with a counterpart in the state and wealthy circles of that era used public resources for their personal goals is conveyed through Halit Ayarç. In the book, Halit Ayarç stands in for an anti-humanist, capitalist archetype that symbolizes the modern era's thirst for power, being a bold and self-assured leader, and being in the spotlight. Conversely, Muvakkit Nuri Efendi is a representation of modesty, kindness, selflessness, and mercy. He is portrayed as a wise Muslim. Tanpınar's position in the limbo of a Turkish society molded by the East-West struggle is reflected in this work. Tanpınar, with Muvakkit Nuri Efendi and Halit Ayarç, provides a tangible look at modernism and tradition.

Keywords: Tanpınar, Halit Ayarç, Muvakkit Nuri Efendi, tradition, modernism

Giriş

Romanda karakter, eser kurgusunun yapı taşlarından biridir. Romanı okunur ve değerli kılmak için karakter seçimi ve o kişilere yüklenen misyon yazarın üzerinde hassasiyetle durduğu bir bakıştır. Karakterlerin analizini yapmak için romancının yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik hayatını göz önünde bulundurmak gerekir. Romancının kurgusunu, yaşadığı dönemden bağımsız bir şekilde ele alması mümkün değildir. Eserin kurgusuna dâhil edilen tipler de yazılan zamandan bağımsız oluşturulamaz. Romancının yaşadığı dönemdeki hâkim siyasi görüşe paralel ya da onun zıttı bir kurgu okura yansır. Tabii bu roman türüne göre değişiklik gösterebilir. Ancak her iki romancı aynı dönemde yaşamışsa seçtikleri tiplerin davranışlarının birbirlerine benzer olma ihtimali yüksektir. Rus yazarların roman kişilerine baktığımızda sosyalist ideolojinin, işçi ve köylü sınıfının, sermaye sahipleri ve işçi gruplarının çekişmesi açık şekilde romanın bütününe yansır. Öte taraftan İngiliz romanında ütopyalar, devlet yönetimleri, Fransız klasiklerinde ise ihtişâlin yansımalarını görmek mümkündür. Romancılar, “her şeyden önce çağlarını temsil eden”¹ kişilerle kurgularını okura sunarlar. Bu durum onlar için bir tercihten ziyade gereklilik olduğunu yansıtır.

İlk roman sayılan Cervantes'in *Don Kişot*'una bakıldığında, aslında bir insanın acımasız dış dünyaya karşı sadece fiziksel değil aynı zamanda ruhsal mücadelesi de konu edilir. Soylu ve köylü arasındaki adaletsiz düzene yönelik satır arası eleştiriler romancının çağının yansımalarını, eserinde kurgusallaştırdığını gösterir. Yine önemli bir eser, İngiliz yazar Thomas More tarafından kurgulanan *Ütopya*'da, yeni bir devlet düzeni hayali, dönemin otorite anlayışından bağımsız olmayıp hümanist arzularla kaleme alınmıştır. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sında kapitalin insan

1 Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 77.

davranışı üzerinde gerçekleştirdiği yıkım, ahlakî çöküş, yoksulluğun insan üzerinde bıraktığı hasar Raskolnikov’da vücut bulmuştur. Türk edebiyatında kurgusal bağlamda ilk eseri ortaya koyan Namık Kemal ise *İntibah*’ta Osmanlı’nın son dönemlerinde kadın-erkek arasındaki çarpık ilişkileri ve toplumun kadın üzerindeki olumsuz baskısını konu alır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık mücadelesi Yakup Kadri, Halide Edip gibi yazarların kaleminden okura yansır. Bütün bu bilgiler ışığında yazarın yaşadığı dönemdeki yönetim şekli; sosyal hayat, devletin ve halkın ekonomik durumu, dini yaşantı romancının kurgusuna yansır.

Dönemin sosyal, politik ve ekonomik şartlarından etkilenerek kurgusunu kaleme alan yazarlardan biri de Tanpınar’dır. Kurgularını ideolojik yaklaşımlardan uzak tutup edebî ve estetik kaygılarla romanını kaleme alan Tanpınar, ister istemez genelde dünyadaki, özelde ise ülkedeki gelişmelerden bağımsız bir kurgu oluşturamaz. *Huzur* adlı romanda Batılılaşma sorunu ele alınır. Batılılaşma sorunu eski-yeni tartışmasını beraberinde getirir. Aynı şekilde *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde de bu sorunu görürüz.² Roman, “dengesiz, arayış içindeki kişileri aracılığıyla yaşadığı dönemin eleştirisini yüklenir.”³ Batılılaşma ve eski-yeni çatışması, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında sıra dışı bir kurguyla aktarılır. Ahmet Sarı, romanda kurguyu hamurun içindeki mayaya benzetir. Maya ne kadar hamuru güzel kabartırsa kurgu da romanı o kadar cazibeli hale getirir.⁴ Bu maya, Tanpınar’ın romanlarında oldukça çarpıcıdır. Doğu – Batı kültürünün çıkmazlarıyla örülü *Huzur* romanında birçok erkek kendini biraz Mümtaz’da, kadınların geneli ise kendini Nuran’da bulabilirler. *Huzur* romanı huzuru bulmak isteyenlerin huzursuzluğunu ele alan bir çalışmadır. Doğu – Batı kültürü arasında, arafta kalan bir milletin huzursuzluğu kurguya yansır. Bu huzursuzluk ve arayışı Tanpınar’ın *Abdullah Efendi’nin Rüyaları* adlı hikâyesinde görmek mümkündür. Bulunmuş olduğu mekâna göre maske değiştiren hikâyenin başkişisi, insanın içinde bulunduğu hayattan kaçış prototipini temsil eder. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında yine Doğu kültürü ile yetişmiş, Batı medeniyeti ile yaşamak isteyen bir toplum arzusu kurguya yansır. Doğu kültürü ile büyüyen Hayri İrdal, Batı kültürünü hayatın her yerine yerleştirmeye çalışan ancak taklitten öteye gitmeyen Halit Ayaracı’ya oyuncak olmuş bir karakteri sergiler. Psikanalitik ve arketipsel çözümlemenin ayrıntılarını eserine yansıtan Tanpınar, yine bu bağlamda değerlendirilebilecek birçok malzemeyi esere yerleştirir. Bu kuramlara hakimiyeti açık bir şekilde anlaşılabilir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün başkişisi olan Hayri İrdal’ın Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşadığı esere yansır. Romanın bütünündeki olaylar, geçiş sürecine tanıklık eden Hayri İrdal’ın gözüyle gerçekleşir. Osmanlı Devleti’nin kendine has geleneksel ve dini unsurlarına karşı yenileşme sancılarının yaşandığı, Hayri İrdal’da açık bir şekilde görülebilmektedir. Osmanlı’nın kaybolmamış ama yüzünü Batı medeniyetine dönen Cumhuriyet’te de hâlâ kendini bulmamış bir prototip okura yansır. O dönemin birçok kurgusunda arafta kalmış ve yabancılaşmış karakterleri görmek mümkündür. Hayri İrdal’da herhangi bir samimiyetsizlik ve yalana yaslanmış bir hayat

2 Fethi Naci, *Yüzyılın 100 Romanı*, Adam Yayınları, İstanbul 1999, s. 23.

3 Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 454.

4 Ahmet Sarı, *Kurmacanın O Kadim Unsurları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2015, s. 16.

görülmez. Onu yalanla örülü hayatın içine iten Batı medeniyetinin hayat ve çalışma tarzını benimsemiş Halit Ayarcı'dır. Romanın geneline bakıldığında da kurguyu şekillendiren başkişi Hayri İrdal değildir. Romanın kurgusunu şekillendiren akış yönünü kontrol eden Halit Ayarcı ve Muvakkit Nuri Efendi'dir.

Tanpınar, romanın ana karakterini kontrol etmekle yetinmeyip zamanı dahi kontrol etmeye çalışan bir kişi olarak Halit Ayarcı karakterini oluşturması tesadüf değildir. Batı'daki vitrinsel gelişmeleri takip edip ülkede bir hegemonya oluşturmaya çalışan Ayarcı, bunu saat üzerinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu durum Halit Ayarcı karakterini incelemede bir analiz isteği oluşturmaktadır. Buna karşılık Hayri İrdal'ın tanınmasını sağlayan asıl cevher ise Muvakkit Nuri Efendi'dir. Muvakkit Nuri Efendi, Halit Ayarcı'nın da hayranlık duyduğu bir karakterdir. Hayri İrdal'ın hayatı üzerinde doğrudan etkisi bulunan bu iki kişi Doğu-Batı karşıtlığını temsil etmektedir. Doğu'yu temsil eden Muvakkit Nuri Efendi, Batı'yı temsil eden ise Halit Ayarcı'dır.

Muvakkit Nuri Efendi ile Halit Ayarcı'nın Güç Arzuları

Tarih boyunca insanoğlunun güç ve iktidar hırsı çeşitli şekillerde insanlığın karşısına çıkar. Gücü elde etme ve elde edilen gücü daha fazla arttırıp devam ettirme arzusu, ilk toplumlardan günümüze kadar gelen bir istek olduğu söylenebilir. Kişinin güç arayışı, onu hem özne hem de nesne durumuna getirmektedir. Güç arayışı içinde olan sürekli aktif olma durumundadır. Onu nesne hâline getiren, arayış içinde olan kişinin dürtüleridir. Miskeveyh, insana ait iki güç atfeder: Birincisi bilme, ikincisi ise yapma gücüdür. Bilme, marifete ve bilgiye yönlendirir. İkincisi ise sıraya koyma ve düzene yönlendirir.⁵ Kişinin bir şeyi bilme yetisi, o bilgiyi icra etme ya da etmemeye yöneliktir. Kalıcı olan onu pratiğe yani yapmaya dökmesidir. Bu tespit, akıllara Muvakkit Nuri Efendi'yi getirir. Nuri Efendi bildiğini icra eder. Bunu yaparken ahlakî sorumluluklarının farkındadır. Ancak edinilen bilgiyi hırsa hizmet etmek için kullanmak, kişinin hırsı, doğru olanı yanlış yerde ve amaçta kullanmaya itebilir. Bu da ahlakî sorumlulukla ilgilidir. Bu tespit ise Halit Ayarcı ile ilgilidir. Halit Ayarcı, bildiklerini hırsı için kullanmaktadır. Bu tutum da birçok ahlakî değerini gözardı edilebileceği anlamına gelir.

Doğru olanı icraata dökmek, olağan ve olumlu bir davranıştır. İcraat ise her zaman gücü gerektirir. Ancak güç her zaman ahlakî olan doğruyu icraata aktarmayabilir. İnsanın nefsi ve hırsı, doğruyu kendisine göre şekillendirebilir. Platon'un *Devlet* kitabında, Thrasymakhos ile Sokrates arasındaki soru cevap faslında doğrunun pratiği güçlünün elinde olduğu ile ilgili bir bilgi aktarılır: "Doğruluk her yerde birdir: Yönetenin işine gelendir. Güç de yönetende olduğuna göre düşünmesini bilen bir adam bundan şu sonuca varır: Doğruluk güçlünün işine gelendir."⁶ Güç elde etme bazen gerçekçi davranışlarla yapılabileceği gibi bazen de sonuç alınamayacak davranışlara da insanları yönlendirebilmektedir. "Gücü taklit etmek gücün kendisinden

5 İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlâk*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2013, s. 57.

6 Platon, *Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 18.

daha yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir.”⁷ Bu yargıya örnek olarak Halit Ayarcı’nın durumu gösterilebilir. Halit Ayarcı aslında zamanında muvakkithane (zamanın tespit edildiği yer) diye adlandırılan ve genellikle camilerin yanında bir oda olarak bulunan inşanın daha sistemli bir yapısını icraata dökmek istemiştir. Onun zamanı düzenlemeye hükmetme arzusu, kendi egosunun bir sonucudur denilebilir. Zamanı elinde bulundurarak insanları zaman ayarlamaya mecbur hâle getirip bir sürerlilik şirketi gibi hem para kazanma hem de hizmet yapma anlayışı vardır. Halit Ayarcı, o dönemlerde saatin kaç olduğu konusunda malumat sahibi olmak zor olduğundan bu alanda ciddi bir ihtiyaç görmüştü. Her ne kadar mekanik ev saatleri mevcut ise de ortak bir saat ölçümü bulunmazdı.

Romanda Muvakkit Nuri Efendi ise bütün bu zaman ve saat kurgusunu ateşleyendir. Hayri İrdal’ın ustası olan Nuri Efendi, Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterisinin Müslümanlar olduğunu söyler.⁸ Müslümanların en temel ibadetlerinden olan günde beş vakit namaz, zamana bağlı bir ibadettir. Dolayısıyla Halit Ayarcı Müslümanların da bu talebinin farkındadır. Hayri İrdal kitabın başında Halit Ayarcı’yı anlata anlata bitirmez. Ufkunun geniş ve kendisinin çalışkan olduğundan sürekli bahseder. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nün kuruluşunun her türlü teferruatında bulunan Halit Ayarcı, düşünce yelpazesi geniş bir adamdır. Kendisi trafik kazası geçirip öldükten sonra kıymeti Hayri İrdal tarafından dile getirilir: “Ben insanların en nâcizi ve mânasız, karımın, vaktiyle enstitümüzün kurulmasından evvel hakkımda kullandığı dille en sünepesi, hakikaten büyük icat dehasıyla doğmuş bir adamı tanıdım. Yıllarca yanı başında yaşadım. Çalışma şeklini gördüm. Fikrin kafasında nasıl tuttuğuna, nasıl birdenbire büyüyen bir ağaç gibi dal budak salıp adeta bütün vücudunu kavradığına ve oradan hayata yayıldığına şahit oldum.”⁹

Halit Ayarcı Hayri İrdal’ın ikinci bilgelik adamıdır. Ancak bu bilgelik Doğulu, İslam’ı temsil eden türden değil, etik ve ahlakî ilkelerle hareket eden Batılı türden bir bilgelik de değil, pragmatik düşünen, kapitalist ve modern tarzda bir bilgeliktir. Halit Ayarcı ile tanışana kadar bir kıymeti olmayan Hayri İrdal, doğru kişiyle karşılaştıktan sonra yakınındaki bütün insanlarca kıymeti artar. Sadece Hayri İrdal değil, aynı zamanda ustası Nuri Efendi de Halit Ayarcı ile tanır, bir deha şeklinde anılmaya başlar. Hayri İrdal’ın insanlar tarafından değerli olmasının tek sebebi Halit Ayarcı’nın ona biçtiği misyondur. Onu zaman ve saat ustası olarak halka tanıtması, enstitünün başına geçirmesi toplum tarafından sıra dışı bir şahıs olarak zihinlere yerleşmesine sebep olur.

Burada güçlünün hangi tarafta olduğu çok önemlidir. Güçlü isterse zayıf olan bir kişinin sıra dışı bir yönünü destekler, görünür kılar ve bir ihtiyaca cevap veren yegâne bir anlam yükler. Dolayısıyla zayıf olan da dikkate değer bir güce erişmiş olur. Halit Ayarcı’nın Hayri İrdal’ı

7 Emine Şener, Ferhat Fatih Çetinkaya, “Güç Bağımlılığı: Bir Kavram Analizi”, *AKÜ İİBF Dergisi*, 2 (2016), s. 125-137.

8 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 24.

9 *Age.*, s. 11.

getirdiği pozisyon budur. Hayri İrdal, bütün bunlarla beraber Halit Ayarcı'nın "gizli kalmış kıymetleri bulup çıkarma"¹⁰da ne kadar mahir olduğunu da ifade eder.

Muvakkit Nuri Efendi'nin takıntısı bozuk saatlerden ziyade ayarsız olan saatlere idi. Nuri Efendi'ye göre ayarsız zaman kişinin hayatını karmaşa ve kaosa da çevirebilir. Ayarsız saat; görüşmeye zamanında gidilmemesi, işe saatinde varılmaması, namaz vaktinin kaçırılması, iftarın zamansız açılmasına sebebiyet verebilir. Bozuk saat ihtimali, tedbir almayı gerektirir. Ancak ayarsız saat karmaşaya sebebiyet verir.¹¹ Tanpınar, romanında ayarsız olan saatleri ayarlama Doğu medeniyetini Nuri Efendi, Batı'yı ise Halit Ayarcı ile özdeşleştirir. Nuri Efendi'de saatleri ayarlama hassasiyeti daha çok dini uygulamaların zamanında yerine getirilmeyeceği kaygısı ön plandayken Halit Ayarcı'da ise Batılı tarzda bir müessese kurma ve daha çok iş odaklı bir anlayış ile hareket edilir.

Hayri İrdal ve Halit Ayarcı'nın ilk karşılaşmasıyla ilgili mekân ayrıntısı göze çarpar. Hayri İrdal'i psikanalitik yöntemle değerlendiren, onu tedavi etmeye çalışan ve tedavi ettiğini düşünen Doktor Ramiz, onu entelektüel ve magazinsel konuların konuşulduğu kahveye getirir. Bu kahve mekân olarak Osmanlı kültürünü yansıtsa da kişiler ve müdavimlerinin konuştuğu konular Batı kültürünü ve meselelerini yansıtır: "Bu kahvede neler konuşulmazdı? Tarih, Bergson felsefesi, Aristo mantığı, Yunan'â Şiiri, psikanaliz, ispritzma, alelade dedikodu, çıplak hikâye, korkunç ve meraklı macera, günlük siyasi hadise, birbiriyle sarmaş dolaş, biri öbürünü yarıda bırakarak."¹² Bu konular sıradan insanların meselesi olmayan daha çok ekonomik ve sosyal statüsü yüksek olan kişilerin ilgilendiği mevzulardır. Bunun yanı sıra entelektüel birikimi olan insanların da bu kişiler arasında olduğu görülmektedir.

Tanpınar'ın romanında öne çıkan izlenimlerden biri her ne kadar sıra dışı kurgusu ise de aynı zamanda Osmanlı'nın son dönemde yaşadığı teknik ve kültürel sıkıntılar da aktarılmak istenir. Batı'nın teknik ve bilimsel konularda ilerlemesi Osmanlı'nın tedirginliğini her geçen gün arttırmış, Tanzimat ve Islahat fermanları da bu kabullenişin bir sonucu olmuştur. Batı'nın üstünlüğü askeri ve teknik alanda kabul edildikten sonra Batı'ya benzeme Batı'nın yaşayışını yaşama anlayışı oluşur. Bütün bunlar yapılırken gelenek ve din bir kenara bırakılmayıp hepsi bir arada götürülmek istenir. Tanpınar'ın romanı tam da bunu yansıtır. Bir taraftan dine bağlı olduğu ve hurafelere inandığı anlaşılan Seyit Lütfullah diğer taraftan Doktor Ramiz göze çarpar. Bir taraftan İslam'ı ve Osmanlı'yı temsil eden Muvakkit Nuri Efendi, diğer taraftan Saatleri Ayarlama Enstitüsü kurucusu Halit Ayarcı. Hayri İrdal'in birinci eşi Emine daha çok sadık bir eş, çocuklarına çok bağlı bir anne, zorluklar karşısında kanaatkâr bir kadın prototipi sergilerken ikinci eşi daha çok Avrupalı bir yaşamın peşindedir. Tanpınar, romanda hem Osmanlı toplumunun akıldan ve bilimden uzak icraatlarını hem de Batı'yı iyice anlamadan yaşayışının taklit edilmesini eleştirir. Sadece eleştiri yapılmaz bazen Doktor Ramiz'le Batı'nın pozitif bilimi

10 *Age.*, s. 35.

11 *Age.*, s. 35.

12 *Age.*, s. 131.

takdir edilirken Nuri Efendi ile Doğu'nun ahlakî değerlere bağlılığı satır aralarında övülür: “Doktor Ramiz’in bilhassa içtimaî meselelere olan ilgisi büyüktü. Öyle ki onunla birkaç saat konuştuğundan, şikâyetlerini, tahlillerini gelecek için düşündüklerini dinledikten sonra, insanların yalnız hakkıyla yapabilecekleri işle meşgul oldukları bir dünyada yaşamanın nasıl saadet olabileceğini düşünmemek, böyle bir dünyayı özlememek imkânsızdı.”¹³ Nuri Efendi’nin Doğulu bilge karakteri için de “Hani o masallarda başınız sıkıldığı zaman yakıp imdadınıza çağırmak için size sakalından üç tel verip kaybolan ihtiyarlar gibi bir şey. Muvakkithaneye yerleştiğinden beri otuz beş sene geçtiği halde bir kere hiddet ettiğini, bir kere bağırıldığını gören olmamıştı.”¹⁴ tanımlamaları ile Nuri Efendi’nin Doğulu akil adam yönünü okura yansıtır.

Tanzimat’la birlikte Türk aydınında yaşanan tereddütlerin bir yansıması *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nün kurgusunda görülür. Doğu ile Batı arasında kalan aydın, arafta bir yerde durduğunu kurgusunda hissettirir. Hilmi Uçan’a göre bu kültürel bir bunalımdır. Bu kültürel bunalımı derinden yaşayan aydınlarımızdan biri de Tanpınar’dır. Tanpınar ne geleneği tamamen bir kenara bırakır ne de Batı’nın getirdiklerini tamamen kabul eder.¹⁵ Tanpınar, ilericilik ve gericilik tartışmasını da kurgusuna taşır. Kurguya bakıldığında ilerici tarafı tuttuğu âşikârdır. Ancak bu geleneği bir kenara bıraktığı anlamına da gelmez. Tanpınar, bu meseleyi farklı bir şekilde kurguya taşısa da okur bu mevzuyu niçin açtığını anlamaktadır: “Hangi bakımdan olursa olsun arada bir ilerilik, gerilik farkı bulunduğu âşikârdır ve bu fark mühim bir farktır. Bu itibarla saatleri geri kalanlardan aldığımız nakit cezaya iki kuruş zam yapmamızı herkes gayet tabî buldu.”¹⁶ Bu mevzu her ne kadar saatlerin geri kalmasından ötürü verilen bir ceza ile alakalıysa da eserin geneline bakıldığında gerilik ve tutuculuğa yönelik yapılan bir eleştiri şeklinde de okunabilir. Bu gerilik mevzusundan sonra konu hemen Muvakkit Nuri Efendi’nin tasavvufa yaklaşımı aktarılır: “Nuri Efendi tasavvuftan bahsederken ‘her şeyin zıddıyla maruf ve mümkün olduğunu’ söylerdi. Halit Ayaracı, benim bu ceza zammı teklifimi bilhassa bu noktada mühim bularak kabul etmişti.”¹⁷ Tanpınar, burada tasavvufa derin bir paye yükler. Tasavvuf geleneğinin ve dinin bir parçasıdır. Ancak bu alanı gericilikle bağdaştırmayıp ilerinin bir tecrübe hâlesi olarak yansıtır.

Hayri İrdal’in Hayranlık Duyduğu İki Farklı Karakter

Doğu ile Batı arasında kalan, Cumhuriyet’le beraber yüzünü Batı’ya dönen Türk toplumu, Tanzimattan sonra tipik bir Hayri İrdal karakteri karmaşası yaşar. Türkleri bu araftan kurtaran fikir ise milli benlikleriyle Cumhuriyeti benimsemek olmuştur. Osmanlı döneminde hem

13 *Age.*, s. 102.

14 *Age.*, s. 31.

15 Hilmi Uçan, “Entelektüel Kimliği, İşlevi, Bir Entelektüel Olarak Tanpınar”, *Hece Özel Sayısı 3 / Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, Hece Yayınları, Ankara 2002, s. 49.

16 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 18.

17 *Age.*, s. 19.

İslam'ın liderliğini yapmış hem de Batı ile yakın ilişkilerde bulunmuş olan Türk toplumu, teknik anlamda geri olduğunun bilincine varmış, Namık Kemal gibi aydınlarla bunu aşmaya çalışmıştır. Bir yanıyla geleneği kutsal sayıp öte yandan Batı'nın getirdiklerine gözünü kapamayan Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarlar ortadaki reel durumu kurgularına aktarırlar. Her yazarın kendi neslinin romanını yazdığını iddia eden¹⁸ Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* eserinde bu iddiasını haklı çıkarır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında Doğu-Batı çatışması, yalnızlaşma, yabancılaşma, Batılılaşma, gericilik, kişisel hırslar gibi temaları işleyen Tanpınar, “içine düştüğümüz toplumsal, düşünsel bunalımı kendi içinde derinden yaşayan ve bu bunalımı yapıtlarında dillendiren kişidir. Ama sonuçta açık bir önerisi yoktur... Zaman olur Şark'tan kurtulmaktan; zaman olur 'vehim bile olsa devam' düşüncesinden, gelenekten yana tavır koyar.”¹⁹ Bir çatışma ve eleştiri romanı olan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* eserinde, toplumun birçok kesimini temsil eden kişilerle bireysel ve toplumsal birçok mesele Tanpınar'ın bakışında okura yansıtılır. Bu yansıma ise romanın başkisi Hayri İrdal üzerinden verilir.

Hayri İrdal'ın hayatını değiştiren üç önemli karşılaşma eserde göze çarpar. Bunlardan birincisi eşya, diğer ikisi insandır. “Vakiâ on yaşlarıma doğru bu mesut hayatı bir ihtiras bulandırdı. Dayımın sünnet hediyesi olarak verdiği saatle hayatımın ahengi biraz bozulur gibi oldu.”²⁰ Saat, Hayri İrdal'ın huzursuzluğunun ve yaşamanın farkına varmasının birinci merhalesidir. Çünkü rutin giden bir akış bir eşya tarafından mecrasını değiştiriyor. Saat nesnesi romanın asıl kurgusunun odak noktasıdır. Bütün olaylar saat etrafında şekillenmekte. Eski saatler geleneğe ve geçmişe bir göndermede bulunmakta. Yeni saatler ise şu ana ve geleceğe bir albeni oluşturmaktadır.

Hayri İrdal'ın saat dışında hayatını değiştiren Muvakkit Nuri Efendi ve Halit Ayarçı'dır. Bu iki karakterden Muvakkit Nuri Efendi ölümünden sonra Hayri İrdal'a saat tamiri konusunda büyük bir miras bırakmıştır. Hayri İrdal'ın hayatını değiştiren saatlere yönelik ilgisi ve onları tamir etme arzudur. Bu deneyim, Muvakkit Nuri Efendi'nin eseridir. Nuri Efendi'nin saat tamiri konusunda gösterdiği sabır ve hassasiyet Hayri İrdal'a geçer.

Osmanlılar zamanında muvakkithaneler çok yaygındır. Müslüman toplum için zaman çok önem arz etmektedir. Çünkü Müslümanların günde beş vakit uygulaması gereken bir namaz ibadeti vardır. Nuri Efendi, Avrupa saatçilik pazarının genişlemesi ve ilerlemesinin sebebini Müslümanlara bağlamaktadır. Saat, Müslümanların hem bugünü için lazım bir gereç hem de yarını yani ahireti için kutsal bir alet görevini görmektedir. Nuri Efendi, Hayri İrdal'ın bilge adamıdır. “Nuri Efendi'nin konuşması çok tatlı idi. Tane tane, kelimelerine dikkat ederek, onları adeta seçerek konuşurdu. Bilhassa saatçilik üzerine sohbetten çok hoşlanırdı. Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir alim, bir kısmı ise yarı evliya adderlerdi. Hakikatte pek az tahsil görmüş

18 İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 382.

19 Hilmi Uçan, “Entelektüel Kimliği, İşlevi, Bir Entelektüel Olarak Tanpınar”, *Hece Özel Sayısı 3 / Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, Hece Yayınları, Ankara 2002, s. 51.

20 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 23.

ancak bir iki sene cami derslerine devam etmişti. Bunu kendisi de gizlemezdi. Sık sık ‘Beni adam eden saatlerdir.’ derdi.”²¹ Hayri İrdal, Nuri Efendi’den ne zaman söz etse insanın iyi yönünü gösteren birçok ifadeye bulunmaktadır.

Nuri Efendi, Doğulu bir bilgeyi temsil etmenin yanı sıra Müslüman bir zanaatkârın meziyetlerini de sembolize eder. Kendisi, okura İslâmi metaforlarla sunulur. Müslüman bir bilgenin nasıl olduğu veya nasıl olması gerektiği de okura sezdirilir. “Zaten saatle insanı pek ayırmazdı. Sık sık ‘Cenâb-ı Hak insanı kendi sureti üzere yarattı; insan da saati kendine benzer icat etti.’ derdi. Bu fikri şöyle tamamlardı: ‘İnsan saatin arkasını bırakmamalıdır. Nasıl ki Allah insanı bırakırsa her şey mahvolur!’”²² Burada Buhârî’nin “Allah âdemi kendi sûretinde yarattı.”²³ hadîsine bir gönderme görülür. Nuri Efendi’nin özellikleri ve bilgeliği dini argümanlarla desteklenmiş ve Müslüman bilgenin ne denli nitelikli olduğu vurgulanmak istenmiştir. Nuri Efendi’nin karakteri, şahsiyeti ve iş ahlâkı tamamen dinle paralel olduğu yansır. Nuri Efendi, her ne kadar dinle müsemma olmuşsa da tamamen ona bir alim ya da tasavvuf ehli bir derviş denmez. Ancak hayat ve ticaret felsefesinin arkasında dini hükümlerin yer aldığı görülür.

Tanpınar’a baktığımızda eserlerini dine ve dini argümanlara yaslamaz. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı da bunlardan biridir. Onun din anlayışı daha çok gelenek üzerine şekillenir. Orhan Okay, onun din ile olan münasebetini “kader” kavramı örneğiyle sunar. Okay, Tanpınar’ın dinî bir argüman olan kader kavramını dinî manada ya da doğrudan İslamî bir ıstılah olarak kullanmadığını söyler. Tanpınar’a göre insan hayatını şekillendiren dışarıdan bir güç olsa da kişi hayatta savaşını yalnız verecektir. O hayatta talihiyle mücadele edecek, kazanacak ya da kaybedecektir. Çoğu kez de kaybedecektir.²⁴ Orhan Okay’ın tespit ettiği Tanpınar’ın kader ve talih pratiğini *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* kurgusunda görmek mümkündür. Hayri İrdal’ın doğum gününde dayısının ona saat hediye etmesi talih mecrasının birinci eşiğini oluşturmaktadır. İkinci eşik Muvakkit Nuri Efendi’nin yanında çalışmaya başlaması, üçüncüsü ise Halit Ayarcı’nın kimsenin onaramadığı bozuk saatini onarması olmuştur.

Halit Ayarcı’nın zihni, hayalinin gerçekleşmesine odaklı olduğundan, hayattaki ayrıntı ona katkı sağlayacaksa önemli, sağlamayacaksa herhangi bir önemi yoktur. Eserde de Halit Ayarcı’nın geçmiş hayatına, ailesine, aşklarına hiç değinilmez. Onun hayatı iş odaklıdır. Halit Ayarcı, Hayri İrdal’le tanışmasında Hayri İrdal, Halit Ayarcı’nın babasından yâdigâr kalan saatin onarım yöntemini söylemiş, o sonra Halit Ayarcı’nın ilgi odağı haline gelir. Tanışmanın hemen ardından bir davet yemeği teklif edilir. Hayri İrdal, kıyafetlerinin uygun olmadığını söyler ancak Halit Ayarcı, “Kıyafetinizde ne var? Sizi gören kim olduğunuzu yüzünüzden anlar.”²⁵ ifadesini kullanır. Hayri İrdal de iç monolog şeklinde “Demek o da anlamıştı. Zaten ben kaderimin

21 *Age.*, s. 32.

22 *Age.*, s. 19.

23 Buhârî, *el – Sahîhu’l Buhârî*, thk. Mustafa Dib el – Buğa, Dârü İbn Kesîr, Beyrut 2013, İstizân / 1.

24 Orhan Okay, “Kaderin Eşiğinde Tanpınar”, *Hece Özel Sayısı 3 / Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, Hece Yayınları, Ankara 2002, s. 17.

25 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 195.

yüzümde yazılı olduğunu artık biliyordum. Şunu da söyleyeyim ki Halit Ayarcı da başkaları gibi kılık kıyafetimi saymamış, sadece yüzüme bakmıştı.”²⁶ Burada, Orhan Okay'ın söylediği talih ve kader inancı göze çarpmakta. Nedense hep fakirin ve umutsuzun kaderi vurgulanmaktadır. Bir diğer konu, Halit Ayarcı'nın kıyafet detayına takılmayıp Hayri İrdal'le ilgili planlarını devreye sokmasıdır. Burada şu ayrıntıya da dikkat çekmek gerekir. Batı'yı temsil eden Halit Ayarcı, menfi durumlarda karşıdaki kişinin fiziksel ve psikolojik durumunu göz önünde bulundurmayıp direkt kendi idealleri uğruna insanları kullanmak ya da buna ikna etmektedir. Halit Ayarcı tam da bunu noktada Muvakkit Nuri Efendi'den ayrılır.

Tanpınar, dini temsil edip bir şey üretmeyen insanlardan fayda gelmeyeceğini Hayri İrdal'le aktarmak ister. Bu durumu Seyit Lütfullah üzerinden verir. Hz. Peygamber'in soyuyla alakası olduğunu iddia eden Seyit Lütfullah'ın gaipten bilgi aldığı ile ilgili birçok haber gezerdi etrafta. Ancak en nihayetinde esrarkeş biri olduğu da Hayri İrdal tarafından aktarılır.²⁷ Hayri İrdal, bu adam tarafından define bulacağı inancıyla hareket edip en sonunda aldanır. Yani Seyit Lütfullah'ın seyitlikle hiçbir alakası olmayıp sadece yer yer bu etiketini kullandığı esere yansır. Seyit Lütfullah dinin bir tarafını temsil ederken diğer tarafını da kısmen Muvakkit Nuri Efendi temsil eder. Nuri Efendi, hırsıyla hareket eden bir insan değildir. Onun amacı, insanlara zaman konusunda sağlıklı bilgi vermek ve bozulan gereçlerini güvenilir bir şekilde onarmaktır. Tabiatı, insanın iyiliğine hizmet etmek olduğu için “Galiba semtin en iyi saatçisi idi. Fakat bir meslek adamından ziyade işin zevkinde bir keyif ehli gibi çalışırdı. Kendisine saatlerini tamir için getirenlerle pazarlık etmez, ne verirlerse kabul ederdi.”²⁸ Nuri Efendi'ye duyulan saygı ve muhabbetin sebebi şahit olduğu davranışlarına duyduğu hayranlıktır. Ona hayranlık duyulmasının sebebi bu meziyetleridir.

Hayri İrdal, ustası Muvakkit Nuri Efendi'ye olduğu gibi Halit Ayarcı'ya da yoğun hayranlık beslemektedir. Gücü ve zenginliği elinde bulunduran Halit Ayarcı'nın aynı zamanda kıvrak bir zekası ve engin bir hayal gücü vardır. O, sadece Hayri İrdal tarafından ilgi görmez, çevresinde kim varsa ona hayranlık duyar. Güç kimdeyse saygıya ve hayranlığa lâyık odur, mesajı vardır. Din, inanç ve mizâç ikinci plandadır. Halit Ayarcı'nın bir yemek sırasında Hayri İrdal'ın omzuna dokunmasından hissettiği duyguyu Hayri İrdal şöyle ifade eder:

Devletlinin eli omzuma ve bakışı gözlerime değdiği andan itibaren bende garip bir değişiklik olmuştu. Birdenbire iştiham artmış, bütün vücudumu bir rahatlık hissi, bir nevi saadet ve ferahlık kaplamıştı... Bu anlaşılmayacak bir şeydi. Çocukluğumda beni birçok türbelere götürmüşler, bir yığın nefesi keskin zatlara okutmuşlardı. Eyüpsulatan'dan ta Yuşâ tepesine, Kısıklı'daki Selâmiefendi'ye kadar hemen her semtte mevcut evliya ve keramet sahibi zatlara yattıkları yeri tanır, zaman zaman ziyaret

26 *Age.*, s. 32.

27 *Age.*, s. 32.

28 *Age.*, s. 32.

eder, dua eder, yalvarır, mezarlarından taş alır, parmaklarına hiçbir şey bulmazsam ceketimin astarını yırtarak bağlardım. Hiç birisi bana bu tesiri yapmamıştı.²⁹

Hayri İrdal'ın bu tarihi itirafı, Türk toplumunun geldiği noktayı gösterir. Tanpınar'ın fikri olup Hayri İrdal'ın ağzıyla okura sunduğu bu itiraf, Türk toplumunun gözünü açığının itirafı gibidir adeta. Pozitif bilimlerden ve teknik gelişmelerden uzak kalınmasının bir sebebi de pozitif bilimlerin dine ters ya da düşman olduğunu gösteren bir zihniyetin de olmasıydı. Tanzimatla beraber başlayan bu uyanış Cumhuriyet'le hızla devam etmiştir. Aydın'ın bu konuda uyanışı zamanla halka da yansımıştır. Muvakkit Nuri Efendi'nin pozisyonu tabii ki bu dini kullananlardan ve batıl inançlardan çok farklıdır. Nuri Efendi'ye ithaf edilen davranışlar teknik ve pozitif bilgiyi önemseyen, gayretli, çalışkan, üretken, yardımsever bir karakterdir.

Hayri İrdal'ın Halit Ayaracı'ya bakışı İbrahim Şinasi'nin Mustafa Reşit Paşa'ya bakışı gibidir. İbrahim Şinasi, Mustafa Reşit Paşa'yı, onun için yazdığı kasidede Platon, Newton'dan üstün görür hatta onu medeniyet peygamberi diye adlandırır.³⁰ Burada da Hayri İrdal sözlü olarak söylemese de Halit Ayaracı'yı bir kurtarıcıya benzetmektedir. Hayri İrdal, etrafında bulunan daha çok dini argümanlarla hayatını sürdüren ve birçok insanın da hayranlığını kazanmış kişilerle ilgili bir karşılaştırma yapmaktadır. Bu karşılaştırma, onlar ve Halit Ayaracı üzerinden bir Doğu – Batı karşılaştırmasına döner:

Seyit Lûtfullah harap bir medresede oturuyor, ben hiç görmediğim halde ondan destur aldığı söylenen Yılanlı Dede, Çukurbostan'da bir mahzende yaşıyor, Karpuz Hoca Sütlüce'de yıkık bir evde... Böylesi zevatın, daha ziyade maddi meselelerde, dünya işlerinden gelen sıkıntılara çare bulamayacakları besbelli bir şeydi. Nitekim ölüleri yüzüme bile bakmıyor, dirileri yalnız sabır ve kanaat dersi veriyorlardı.³¹

Hayri İrdal, Halit Ayaracı ile tanıştıktan sonra Batı'nın maddi dünyaya yönelik tavrı nasılsa öyle bir tavır sergilemektedir. Artık rahatlıkla bir ayırım yapabilmekte ve mantığıyla hareket etmekte. Maddi dünyanın parayla gelen büyüsi altında Hayri İrdal yeni fikirlere yelken açmaktadır. Onun bu manadaki rehberi ise Halit Ayaracı'dır. Yukarıdaki alıntı, Tanpınar'ın Hayri İrdal üzerinden Türk toplumunda sadece din eksenli hareket eden insanların maddi ve reel olan hayata yönelik bir beklentilerinin olmayışı ve bu şekilde yaşamının doğru olduğuna inanılması eleştirisidir. Tanpınar, bu eleştiriye yaparken kurgunun genelinde onları küçük düşürücü, incitici, ötekileştirici bir düşünce, tavır ve üslup içinde bulunmaz. Sadece ortadaki reel durumu okurla paylaşır. Tanzimat sonrası aydınların birçoğunun düşünce ve eleştirisi bu yöndedir. Yakup Kadri, Halide Edip gibi yazarlar bu gerçekliği kurgularında sert bir dille eleştirirken (*Yaban*, *Ateşten Gömlek*), Tanpınar gibi yazarlar daha tarafsız tespitlerle romanlarına aktarır. Tanpınar, din ve gelenek unsurlarının insanın bütün hayatına aksettirilip suistimale açık hale getirilmesini

29 *Age.*, s. 216.

30 Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1985, s. 13.

31 *Age.*, s. 217.

eleştirirken Batı'yı maddeci, şatafatçı, çıkarıcı yönleriyle eleştirir. Bunu en iyi Halit Ayarcı ile yemek ve içki içerken iç monolog halinde itiraf ederek aktarır:

Devletli hiç de bu cinsten, yani nefis, ruh terbiyesi diye kendini azaba sokacak, kısmetini köreltecek, ebedi saadetler uğrunda dünya nimetlerini tepecek insanlardan değildi. Bilâkis hoşuna gideni kapan, alan, yiyen, öğüten ve bunları yaptıktan sonra da gerisini arayan, bulamayınca canı sıkılan takımdandı... Elbette böyle bir adamla karşılaşma, göz göze gelme bir uğur, bir saadetti. Elbette insana bu yüzden birtakım iyilikler gelecekti. Nitekim öyle oldu. O geceden sonra, hatta o gece içinde hemen hemen hayatımın mahreki ve manası değişecekti.³²

Bu paragrafta Halit Ayarcı'nın İslam dininden tamamen kopuk, İslam'ın en temel öğretilerinden biri olan nefsi kontrol altına alma, ruh terbiyesi, ahiret hayatı gibi düşüncelerden tamamen soyut kalması aksine İslam'ın eleştirdiği istediğini yeme içme isteği, nefse hoş gelen fiiliyatları yapma gibi düşüncelerin onun hayat tarzı haline gelmesi, İslam dininden kopuk Batı yaşam tarzını yansıtan bir görüntü sergilenmektedir. Abdülsemel Bey'i (Konak sahibi olup sonra elindeki her şeyi yitiren kişi), Aristidi Efendi'yi (Semtin Eczacısı), Naşit Bey'i (Hayri İrdal'in halasının servetine konan kişi), Seyit Lütfullah'ı ve onun Bizans hazinelerine yönelik arayışını dinleyen Halit Ayarcı bu kişileri sadece dinledi. Onun asıl ilgi odağı Nuri Efendi'ydı. Nuri Efendi, pratik hayatta karşılığı olan bir icraat yapmakta ve veciz ifadelerle saat düzensizliğini ortadan kaldırmaya çalışan gayretli bir insan prototipi sergilemekteydi. Batı'nın bilmediğini bilen bir İbn-i Sina, bir Farabi, bir Uluğ Bey görüntüsü Nuri Efendi'den yansımaktadır.

Tanpınar, Nuri Efendi ve Halit Ayarcı'yı Hayri İrdal'in gözünden aktarırken din, medeniyet, toplum ve gelenek gibi konularda fikirlerini açıkça ortaya koyar. Onun fikri yönü, romanlarına ustaca sirayet etmiş, edebî ve estetik yönü ideolojik saplantılara kurban gitmemiştir.³³ Yazar, roman sanatını icra ederken tarafını belli eden ancak objektif bir bakışla dönemin sosyolojisini ele alan bir yaklaşıma sahiptir. Halit Ayarcı ve Nuri Efendi'yi anlatırken dönemin reel durumunu aktardığı söylenebilir. Her iki karakterin romanın başkisiyle karşılaşması iki ayrı kırılma noktasını oluşturmaktadır. Bu kırılmalar iki farklı zihniyeti şeffaflaştırma ve onları anlamlandırmalarla örülüdür. Tanpınar, iki karakteri işlerken toplumun Batılılaşmayla evrildiği tabloyu ustaca bir kurgu ve edebî bir lisanla aktarır. Yazar, Muvakkit Nuri Efendi'yi anlatırken Türk gelenek ve dini karakterin bilge olanını ön plana çıkarma görevini, Halit Ayarcı aktarılırken Batı toplumundaki menfi ve olağanüstü fikirleri temsil eden karakteri sunma görevini üstlenmiş gibidir.

32 *Age.*, s. 318.

33 Köksal Alver, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Bakış Açısı", *Hece Özel Sayısı 3 / Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, Hece Yayınları, Ankara 2002, s. 213.

Nuri Efendi ve Halit Ayarcı'da Mesleki Ahlâk

Osmanlının Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesinin bir ihtiyaç değil bir mecburiyet sonucu olduğu görülür. Batı'nın teknik ve bilimsel gelişmelerine müteakabiliyet esaslı bir politika geliştiremeyen Osmanlı, yıllarca Batı'nın sömürüsüne maruz kalır. Tanzimat döneminde her ne kadar bunun farkına varılmışsa da tedbir almak için bürokratik, dinî, menfî engellerden ötürü bir türlü atılım gerçekleşmemiştir. Edebî türlerde de bunu görmek mümkündür. 1850'li yıllardan sonra her ne kadar Batı menşeli edebî türlerde bir gelişme olsa da yaklaşık bir otuz yıl emekleme çağını sürdürür. Cumhuriyet sonrasında roman türleri bakımından yelpaze genişler. Yazarların okuma kültürüne bağlı bir şekilde romanın kurgu ve içerik kalitesi de artar. Bu yazarların başında da Ahmet Hamdi Tanpınar gelir. Tanpınar, özellikle romanın bir vakıa anlayışından çıkıp insana erişmesi gerektiğini ifade eder.³⁴ O, romanın konusu ve muhtevasını derin psikolojik analizlerden, sosyal meselelerin insanın bilinç ve bilinçaltı düzeyinde bıraktığı izlerden, kolektif bilinçdışı davranışlardan, aşkın salt tensel arzusu ve duygusal boyutlarından derinlikli bir şekilde kağıda aktarmadan yanadır.

Muvakkit Nuri Efendi, bir Müslüman'ın en önemli özelliklerinden olan sabır davranışını Hayri İrdal'e tavsiye eder. Sabır kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de en çok tavsiye edilen davranıştır aynı zamanda. "Sabır insanoğlunun tek kalesidir."³⁵ Sabır, bir fikrin olgunlaşması için gayretle geçirilen zamanı anlatır. Muvakkit Nuri Efendi'ye yüklenen misyona göre onun sabırsız olması da beklenmezdi. Buna karşılık, Halit Ayarcı'da sabırdan ziyade bir planlılık söz konusu. Dünyevi planın içinde sabırlı olması gerektiği için sabırlı olur.

Halit Ayarcı, Muvakkit Nuri Efendi'nin takvimlerine, zayıçelerine, yazma kitaplarda bulduğu simya reçetelerine kulak asmaz yalnız saatçiliği ile ilgilenir. Saatçilik, teknik bir mesele ve insanların neredeyse hepsinin ihtiyaçlarına hitap eden bir gereç olduğu için Halit Ayarcı'nın bu konu üzerinde emelleri görülür. Doğuda teknik ve astronomi alanında mahir olan kişilerin fikirlerini ve icatlarını elde edip onu kendi fikirleriyle farklı alanlarda kullanma Batılıların karakteristik özelliği olarak bilinmektedir. Halit Ayarcı, Nuri Efendi'nin teknik konulara getirdiği özgün yorumlar karşısında duyduğu hayranlığı yine Batılı jargonlarla aktarır: "Olur şey değil... diyordu. Böyle bir adam aramızda bulunsun... Monşer, bu tam filozof, hem de muhtaç olduğumuz filozof... Zaman felsefesi... Anladınız mı? Zaman yani çalışma felsefesi... Siz de filozofsunuz Hayri Bey, hem hakiki bir filozofsunuz!... diyordu."³⁶ Hayri İrdal'de görülen ışık sadece Muvakkit Nuri Efendi'nin talebesi olması değil aynı zamanda kullandığı hitabeti ve teknik konulara getirdiği çözümlerdir. Halit Ayarcı'nın "Monşer" hitabı Batı medeniyetiyle ne denli hemhal olduğunu gösterir. Bunun yanında Nuri Efendi'yi filozof ünvanıyla anması onun zaman üzerine ortaya koyduğu orijinal jargondan ileri gelir. Burada Tanpınar'ın zamana yönelik

34 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 61.

35 *Age.*, s. 206.

36 *Age.*, s. 220.

bakışından da izler bulmak mümkündür. Özellikle onun Bergson okumaları ve Bergson'un zaman üzerindeki düşüncelerinin etkilerini bu romanda görmekteyiz.

Tanpınar, İslam inancındaki zevk, nefis anlayışına ters olan bedenî arzuları Halit Ayaracı üzerinde sunar. Halit Ayaracı'nın zevk anlayışı, Batı dünyasının zevk anlayışı ile paraleldir. Hayri İrdal'ın sesi güzel olmayan ama şarkı söyleyen baldızını meşhur bir şarkıcı yapabileceğini Hayri İrdal'e inandırır. Ona göre ümitsiz bir kalabalığa gösterişle hitap edildiği zaman o topluluk, zevk ve ümit veren kişiyi dinlemek ister. “Siz de bilirsiniz ki zevk denen yüksek şeyin bizim içimizde içgüdüden kolaylığa kadar giden bir yığın karşılığı vardır. Zevkten ümit kesildi mi onlara kolayca teslim oluruz. İşler karışınca zevkten ümit kesilir... Hayır, ben eminim ki bahsettiğimiz hanımefendi birkaç gün içinde yepyeni bir şöhret olarak İstanbul'u fethedebilir. Bakın! Vaziyet çok müşkil olurdu, şayet baldızınız hanımefendi Batı musikisine merak sarsaydı.”³⁷ Tanpınar, zevk ve Batı kavramlarını bilinçli olarak kullanır. Kurguda, Batı müziğinin zevke hitap ettiği belirtilir. “Batı müziği, insanın duygu dünyasından ziyade hazlarını odağa alır ve böylece bireyin hazları doğrultusunda yoluna devam eder.”³⁸ Aynı zamanda kalabalığın da istediğinin bu olduğu mesajı verilmek istenir. Bunu şu şekilde okumak mümkündür: Kalabalığı yakalamak ve elinde tutmak için ona zevki tattırmak gerekir.

Muvakkit Nuri Efendi'de pragmatik bir yaklaşım görülmez. Daha hümanist, fedakâr bir mizaca sahip. Tabii burada Nuri Efendi üzerinden Doğulu insanın İslamla hemhal olan yüzü okura yansıtılır. Nuri Efendi'ye gelen ve neredeyse yapılması imkânsız olan saatler yine büyük uğraşlar sonucu tamir edilir. O, bozuk saatlere bir canlı gibi yaklaşır: “Bozuk bir saate, bir hastaya, bir muhtaca bakar gibi bakmaya alış!”³⁹ Yaptığı işe maddi değer dışında bir aşk ve muhabbet beslemek karakteristik Doğulu bilge adamın davranışdır. Bozuk saati hasta bir insana benzetip ve onunla itinayla ilgilenilmesi gerektiği düşüncesi sıradışı bir eylemdir. Bu antika ve bozuk saatler de itinayla armağan edilir. Nuri Efendi, tamir ettiği bu saatleri çevresinde tanıdığı fakir dostlarına hediye ederdi.

Halit Ayaracı yaptığı eylemlerde pragmatik davranan biridir. Bu sadece işte değil insanî ilişkilerde de böyledir. Hayri İrdal'e yakın ve fedakâr davranmasının en önemli sebebi onun saatlere yönelik tecrübesinden ve Nuri Efendi'nin fikirlerinden yararlanmak istemesidir. Bu faydacılık yönünü kabul edip dile getirir. Özellikle Hayri İrdal'in de bu konuda pragmatik olmasını ister. “Newton başına düşen elmayı, elma olmak haysiyetiyle mütalaa etseydi belki çürümüş diye atabilirdi. Fakat o böyle yapmadı. Şu elmadan nasıl istifade edebilirim? Diye kendine sordu. Azamî istifadem ne olabilir?.. dedi. Siz de öyle yapın!”⁴⁰ Hayri İrdal, Halit Ayaracı'nın neredeyse hiçbir tutumundan rahatsız olmaz onu “kurtarıcı” olarak görmektedir. Halit

37 *Age.*, s. 224.

38 Mehmet Bakır Şengül, “Müzik Üzerinden Bir Doğu-Batı Okuması: Sinekli Bakkal Romanı”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, 7/2 (2023), s. 306.

39 Tanpınar, *age.*, s. 32.

40 *Age.*, s. 226.

Ayarcı, Hayri İrdal'ın yeniden doğmasına sebep olmuş gibi bir izlenim görülür. Halit Ayarcı, Hayri İrdal'e "dürbünün bakılacak yerini göstermişti."⁴¹

Halit Ayarcı, Doktor Ramiz ve Hayri İrdal'ı yemek yemek ve rakı içmek için davet ettiğinde otoritesinden en ufak bir tereddüt görülmez. Kendi buyruklarının yerine gelmemesi imkân dahilinde görünmez izlenimi vardır. "Uzat doktor kadehini! Siz de beyefendi lütfen..." bu ifadeden sonra Hayri İrdal iç sesiyle "Bu işleri ne kadar iyi biliyor. Sesi ne rahat emir veriyor. Acaba aktörlüğü var mı? Hayır bu aktörlük değil, başka şey. Hayatı benimsemiş! Hiç mağlup olmamış."⁴² Batı'yı temsil eden Halit Ayarcı'nın kendisinden eminliğini yazar tesadüfen vermemiştir. Batı kültürüyle yetişmiş insanların kendilerinden emin, net ve kesin konuşmaları gücü ellerinde bulundurmalarıdır. Sadece dünya ve madde üzerine kurulu hayatları, onları hem hayatlarında hem de davranışlarında emin hale getirmektedir. Halit Ayarcı'nın bu emrivakiliği Doğulu İslam medeniyetini temsil eden Muvakkit Nuri Efendi de görülmez.

Muvakkit Nuri Efendi ve Halit Ayarcı'nın aynı amaçta farklı davranış sergilemeleri romana tesadüfen yansıyan bir mesele değildir. Berna Moran, Tanpınar'ın bu romanını bir toplumsal eleştiri eseri olarak görür. Osmanlı'nın son zamanlarında hem aydınların hem de toplumun Batılılaşmayı tam olarak anlamadan onlara benzemeye çalışmanın bir eleştirisi şeklinde değerlendirir.⁴³ Muvakkit Nuri Efendi'nin mesleki ahlakı ile Halit Ayarcı'nın mesleki ahlakı arasındaki karşılaştırma Doğu-Batı çatışmasının farklı bir boyutunu yansıtır. Tanpınar, mesleki ahlakı konu alarak Doğu-Batı arasındaki farkı bir de bu şekilde okurun dikkatine sunar.

Romanın geneline bakıldığında Batı'yı temsil eden Halit Ayarcı her ne kadar Hayri İrdal'ın hayatının değişmesine yol açsa da bunu kendi kişisel hırs ve ihtirasları uğruna yaptığı görülür. Muvakkit Nuri Efendi, Hayri İrdal için dünya nimetlerinden kendini sıyrıp işinin helalliği peşinde uğraşan ve onu yetiştirmeye çalışan bilge bir kişi, Halit Ayarcı ise kendi hayalleri ve yeni bir icraa uğruna her türlü yolu deneyen bir karakter olarak okurun karşısına çıkar. Muvakkit Nuri Efendi yaptığı işin helalliğine dikkat eden bir tip, Halit Ayarcı ise zafere giden yolda her şeyi mübah gören bir prototip sergiler. Romanda yeniliğin sembolü Halit Ayarcı, geleneğin temsilcisi ise Muvakkit Nuri Efendi olarak görülür.

Sonuç

Romanın, içinde doğduğu toplumdan, o toplumun geçmişinden, yaşadıklarından ve bulunduğu coğrafyadan ayrı kurgulanması olanaksızdır. Romancı, malzemesini içinde bulunduğu toplumun hareketli yaşantısından alır. Romanın kurgusunun temel mihenk taşları kendini var ettiği toplumun millî, dini ve sosyolojik yapısıdır. Batı menşei olan bu tür, Türk toplumuna Tanzimat'tan sonra girmiş, bugüne sirayet etmiş edebi türler içinde değerli görülen

41 *Age.*, s. 227.

42 *Age.*, s. 210.

43 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I.*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 302.

bir kaynak hâline gelmiştir. Romanı yazanın dile hakimiyeti ve toplumu iyi analiz etme becerisi, romancıyı ve romanı daha cazip bir noktaya taşır. Türk romancılarından Tanpınar da özellikle sıradışı kurguları, dile hakimiyeti ve estetik daire çerçevesinde romanlarını kaleme alması, ismini dikkate değer kılar. Eleştirmenlerce onun *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, *Huzur*, *Mahur Beste*, *Sahnenin Dışındakiler* romanları Türk romanının en ön sıralarına konulur.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında Doğu-Batı çatışması, yalnızlaşma, yabancılaşma, Batılılaşma, gericilik, pragmatizm gibi izlekler göze çarpar. Tanpınar, bu romanda devletin çöküşünü gören toplumun iç bunalımını ironik bir dille yansıtır. Bazen Doğu'nun bilimden, teknikten, felsefeden, eğitimden, ekonomiden uzak yönünü görüp hiciv dilini kullanırken bazen de Doğu'nun geleneksel vicdanî ve ahlakî yönünün korunmasını ister. Batı, onun için bir örnek olarak Türk toplumunun önünde dursa da bunun bilinçli bir şekilde yapılmadığını yine romana yansıtır. Bu romanda toplumun birçok kesimini temsil eden karakterler görülür. Bu karakterlerin de bir kısmı Doğu toplumunu temsil ederken bir kısmı da Batı'nın kısmen yenilikçi kısmen de taklitçi yönünü temsil etmektedir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü sıra dışı kurgusuyla Osmanlı'nın son dönemlerindeki Batılılaşma yönünü ve aynı zamanda Doğu'nun da din çatısı altında bidat eksenli hayat tarzlarına yönelik bir eleştiriyi barındırır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı, Batı'nın teknik ve bilimsel yönlerinin alınmayıp hayat tarzının taklit edilmesi, pragmatik ve maddeci yönüne eleştiridir. Doğu'nun ataleti, gündelik yaşaması, idealistsizliği de ayrıca hicvedilir.

Romanda Batı ile Doğu arasında kalan ve romanın başkişisi Hayri İrdal, bir çöküş ve sağlıklı olmayan bir yükseliş temsil eder. Onun hayatının dönüm noktaları, Muvakkit Nuri Efendi ve Halit Ayarcı ile gerçekleşir. Nuri Efendi ve Halit Ayarcı arasındaki en önemli benzerlik saate ve zamana duydukları ilgidir.

Muvakkit Nuri Efendi ile Halit Ayarcı'nın benzer yönlerinden bir diğeri yaptıkları işe odaklanmak ve gücü elinde tutmaktır. Nuri Efendi'nin güç arzusu, bozuk ve ayarsız olan saatleri düzeltmeye yöneliktir. Ayarsız saat insan için bir kaosa sebebiyet verebilir. Aynı zamanda ayarsız insan da öyledir. Kurgunun derin alt yapısında Muvakkit Nuri Efendi, Osmanlı toplumunda arzulanan Müslüman, ahlaklı ve bilge insanı temsil eder. İşine olan sadakatin parayla bir ilgisi yoktur. İnsanların hayatlarının düzeni için sağlıklı hizmet verilmesi üzerine adanmış bir hayat göze çarpmaktadır. Halit Ayarcı'nın güç arzusu da saatleri ayarlama üzerinedir. Halit Ayarcı bu işi daha kapsamlı, kurumsal ve uluslararası bir yelpazede yapmak istemektedir. Ancak bunu yaparken hırsıyla hareket etmekte, devletin imkânlarını rahatlıkla kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istemekte ve israftan kaçınmamaktadır. Halit Ayarcı elinde bulundurduğu imkânlar ve nüfuzundan ötürü insanlar tarafından saygın bir yere konumlandırılır. Başta Hayri İrdal olmak üzere Halit Ayarcı'nın enstitüye aldığı herkes, ona derin bir saygı duymaktadır. Halit Ayarcı'ya duyulan saygı onun parayı elinde bulundurup nüfuzunu kullanmasından öte gelir. Bunun yanında Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesi, Batı'yı temsil eden Halit Ayarcı'yı saygın bir konuma getirir. Muvakkit Nuri Efendi'ye duyulan saygı, Halit Ayarcı'ya duyulandan tam aksine

daha samimi ve karşılıksızdır. Nuri Efendi'nin insanlara herhangi bir beklenti olmadan yardım etmesi, onlara bulunduğu konuma göre değil sadece insan oldukları için gösterdiği alaka onun saygınlığını ayrıcalıklı kılar.

Romanın başkisi olan Hayri İrdal'ın hayatı iki karakterin dahil ile şekillenir. Bu karakterlerden biri Muvakkit Nuri Efendi bir diğeri Halit Ayaracı'dır. Her iki karakter de Hayri İrdal'ın hayranlık duyduğu kişilerdir. Muvakkit Nuri Efendi, hayatı anlama, anlamlandırma, zamanın reel ve manevi dünyadaki değeri, saatleri tamir etme; kişisel ilişkiler, fedakârlık, iyilik, dostluk, inanç konusunda Hayri İrdal'ın hayatına ışık tutmuştur. Onun bu tecrübeleri sonraki zamanında kendisini tanımış bir konuma getirir. Tanpınar, burada Doğu'yu temsil eden Nuri Efendi'nin zanaat yönünün değerine de işaret eder. Halit Ayaracı'nın ise alışılmadık bir kıvrak zekası hayranlığın sebebidir. Onun söze hakimiyeti, insanlara hakimiyetinin bir göstergesi şeklinde yansır. Tanpınar, Batılı insanın özgüven davranışını Halit Ayaracı'ya ziyadesiyle yüklemiştir.

Muvakkit Nuri Efendi'nin temsiliyeti sadece Doğulu bir bilge değil aynı zamanda Müslüman bir zanaatkârın nasıl olduğunun okura yansıtılmasıyla ilgilidir. Muvakkit Nuri Efendi'nin dini yaşantısı aşırı değil normal hayat akışında olması gerektiği gibidir. Onun dini yönünü Tanpınar satır aralarında kurguya yansıtır. Halit Ayaracı'da ise dinin hiçbir işareti görülmez. Özellikle onun ve çevresindekilerin davetlerde alkol kullanması, kıyafetlerindeki rahatlık, samimi kadın-erkek ilişkileri, balolar, davetler, açılışlar İslam'dan uzaklaşmış Batılı tarzdaki hayatın yaşandığı izleklerdir.

Muvakkit Nuri Efendi Hayri İrdal'e kanaat davranışını yansıtıran Halit Ayaracı ise menfaat davranışını yansıtır. Hayri İrdal, Halit Ayaracı ile tanıştıktan sonra büyülü ve ışıltılı bir dünyanın kapısını aralıyor gibidir. Maddi dünyanın nimetleri, çalışma ve kazanma arzusu Hayri İrdal'de de hırsla dönüşür. Dinden ve gelenekten kopuk maddi dünyanın nimetleriyle örülü hayat Hayri İrdal'e daha cazip gelir. Bu değişimin sebebi ise Halit Ayaracı'dır. Mesleki ahlak olarak da Muvakkit Nuri Efendi hem işini yapar hem de bazı kronik bozuk saatleri tamir ederek ihtiyaç sahiplerine hediye ederdi. Halit Ayaracı'da bu iyilik boyutu sadece hedeflerine hizmet ediyorsa yapıldı. Muvakkit Nuri Efendi tipik Doğulu, geleneklerine bağlı, Müslüman, yardımsever bir kişiyi temsil ederken; Halit Ayaracı'nın ise hırslı, çıkar ilişkisi üzerine kurulu bir yaşama sahip, idealist, yenilikçi tarafı vurgulanır. Her iki karakter de zamanın anlamını arar ve onu kontrol etme arzusu içindedirler.

Romana Tanpınar'ın Batı ile Doğu'yu karşılaştırmaya yönelik bir zihniyet analizi yansır. Doğulu bir entelektüel gözünde Batılı hayat tarzına geçişin avantajları ve sancuları göze çarpar. Doğulu insanın ufuksuzluğu, ataleti ve mutassıp yönü eleştirilirken Batılı hayatı benimseyenlerin çarpık ilişkileri, maddeci tutumları, menfî yaklaşımları, fırsatçılıkları okura yansıyanlar arasındadır. Ancak Muvakkit Nuri Efendi, Anadolunun örnek zanaatkarı, ahlaklı tutum ve ticareti, tevazuyu temsil eden bir bilge şeklinde aktarılır. Bu, Türk-İslam geleneğini de kıymetli kılan bir yaklaşım girişimi şeklinde okunur. Buna karşılık, Halit Ayaracı ise Batı'nın yenilikçi ancak pragmatik tutumunu yansıtır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Kenan, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1985.
- Aver, Kenan, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Romanlarında Bakış Açısı”, *Hece Özel Sayısı 3/Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, 6/ 61(2002), s. 213-224.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed., *el – Sahihu’l Buhârî*, thk. Mustafa Dib el – Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993.
- Solak, Caner, “Bir ahenk unsuru olarak Ahmet Hamdi Tanpınar’ın şiirlerinde sözcükten sözcüğe geçişlerde sesleme”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, (2022), s. 431-440.
- Enginün, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- İbn Miskeveyh, *Tehzibu’l Ahlâk*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2013.
- Korkmaz, Ramazan, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- Şengül, Mehmet Bakır, “Müzik Üzerinden Bir Doğu-Batı Okuması: Sinekli Bakkal Romanı”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, 7/2 (2023), s. 293-307.
- Moran, Berna, *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Kalpakaçoğlu, Fethi Naci, *Yüzyılın 100 Romanı*, Adam Yayınları, İstanbul 1999.
- Okay, Orhan, “Kaderin Eşiğinde Tanpınar”, *Hece Özel Sayısı 3/Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, 6/61 (2002), s. 17-24.
- Şener, Emine; Çetinkaya, Ferhat Fatih, “Güç Bağımlılığı: Bir Kavram Analizi”, *AKÜ İİBF Dergisi*, XVIII/ 2 (2016), s. 125-137.
- Parla, Jale, *Don Kişot’tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Platon, *Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Sarı, Ahmet, *Kurmacanın O Kadim Unsurları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2015.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022.
- Uçan, Hilmi. “Entelektüel Kimliği, İşlevi, Bir Entelektüel Olarak Tanpınar”, *Hece Özel Sayısı 3/Arafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, 6/61 (2002), s. 42-59.

REFLECTION OF PURGATORY TWO CHARACTERS IN TANPINAR'S NOVEL, *THE TIME REGULATION INSTITUTE*

Mehmet Şahin YAVUZER*

*The national, religious, and sociological structures of the society in which the novel is set serve as the foundation for its fiction. This Western-inspired genre made its way into Turkish society following the Tanzimat period and has since grown to be one of the most important literary subgenres that has endured. The novelist's fluency in language and deep understanding of society enhance the appeal of both the novelist and his work. Tanpınar stands out among Turkish novelists due to his exceptional work, fluency in language, and commitment to writing within an artistic framework. His novels *Those Outside the Stage*, *A Mind at Peace*, *Mahur Composition*, and *The Time Regulation Institute* are regarded by critics as some of the most significant pieces of Turkish literature.*

*Themes including the clash between East and West, isolation, alienation, Westernization, reactionism, and pragmatism are prominent in the book *The Time Regulation Institute*. Tanpınar, in this story, paradoxically portrays the internal crisis of a society that witnesses the dissolution of the state. Using satirical language, he sometimes portrays the East as being disconnected from science, technology, philosophy, education, and the economy. At other times he advocates for the preservation of the East's traditional moral and ethical aspects. The narrative illustrates that while the West presents Turkish society as an example, this portrayal is not intentional. In this book, some characters speak for many societal groups. While some of these personalities reflect Eastern society, others reflect the inventive and somewhat copycat nature of Western society.*

*The *Time Regulation Institute* critiques both the heretical lifestyles of the East under the guise of religion and the Westernization that characterized the late Ottoman era through its spectacular fiction. *The Time Regulation Institute*, a novel that mimics Western lifestyles instead of embracing its technical and scientific elements, critiques the practical and materialist elements of the West. Satire is also directed at the immobility, ordinary existence, and lack of idealism in the East.*

* Dr. Assistant Professor, Van Yüzüncü Yıl University Department of Islamic History and Arts, Van / Türkiye, yavuzsahin853@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4981-000X

The protagonist of the book, Hayri İrdal, who is torn between the West and the East, symbolizes both a dangerous ascent and a collapse in the narrative. His life's pivotal moments were with Halit Ayarçı and Muvakkıt Nuri Efendi. The fascination with time and clocks that unites Halit Ayarçı and Nuri Efendi is their most notable similarity.

Maintaining control over their work and remaining focused on it is another resemblance between Halit Ayarçı and Muvakkıt Nuri Efendi. The goal of Nuri Efendi's power is to repair the misaligned and damaged clocks. A misaligned clock can throw people into disarray, so can an unhinged individual. Muvakkıt Nuri Efendi is a deep structured fiction character that symbolizes the idealized Muslim, moral, and astute individual in Ottoman society. Money is unrelated to a person's loyalty to work. One shines out when their life is devoted to offering wholesome services for maintaining people's order. There is more to Halit Ayarçı's thirst for power than just turning the clocks. Halit Ayarçı hopes to carry out this work on a larger, corporate, and global scale. However, his ambition leads him to make wasteful decisions and exploit public resources for personal gain. People hold Halit Ayarçı in high regard because of his influence and potential. This respect extends to everyone he brought into the institute, most notably Hayri İrdal. Halit Ayarçı is respected for more reasons than just his financial wealth and use of power. Halit Ayarçı, who symbolizes the West, also assumes a respectable position by acknowledging the West's superiority. In contrast, the regard for Muvakkıt Nuri Efendi is more genuine and undeserved than the regard for Halit Ayarçı. Nuri Efendi's reputation is unique because of his selfless assistance to others and his concern for people as individuals, regardless of their status or position.

Two persons have a significant impact on the life of the novel's protagonist, Hayri İrdal. Halit Ayarçı is one of these characters, and Muvakkıt Nuri Efendi is the other. Hayri İrdal is an admirer of both characters. Muvakkıt Nuri Efendi illuminated Hayri İrdal's life in terms of interpersonal connections, selflessness, generosity, friendship, and religion. It also understood and gave meaning to life, the importance of time in the material and spiritual worlds, and clock maintenance. These experiences help him become well-known later in life. Tanpınar also emphasizes the importance of Nuri Efendi's craft, which in this case represents the East. Halit Ayarçı is admired for his very sharp wit. It shows that he has authority over people because of his mastery of language. Tanpınar credited Halit Ayarçı for the confident demeanour of Westerners.

The work reflects Tanpınar's conceptual study of the West and the East. From an Eastern intellectual's perspective, there are clear benefits and challenges associated with adopting a Western way of life. While the readers are admonished for their narrow-mindedness, inertia, and vanity, they are also made aware of the skewed connections, materialistic attitudes, bad views, and opportunism of individuals who embrace the Western way of life. On the other hand, Muvakkıt Nuri Efendi is portrayed as a wise craftsman of Anatolia, a humble merchant, and a decent person. This can be interpreted as an effort to adopt a strategy that respects the Turkish-Islamic heritage. Halit Ayarçı, on the other hand, embodies the creative yet realistic mindset of the West.